

माडी गाउँपालिका
गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय
घर्तीगाउँ, रोल्पा
लुम्बिनी प्रदेश, नेपाल

स्थानीय राजपत्र

खण्ड : ६

संख्या: २

मिति: २०७९/०९/२८

भाग-२

माडी गाउँपालिका

खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता कार्यविधि २०७९

प्रमाणीकरण र प्रकाशन मिति: २०७९।१०।१६

प्रस्तावना: नेपालको संविधानले आधारभूत स्तरको खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सुविधालाई नागरिकको आधारभूत अधिकारको रूपमा प्रत्याभूत गरेको छ । हालका दिनमा सरसफाइको दायारा फराकिलो भइ प्रतिष्ठा, स्वास्थ्य, विकास निर्माण, जनजीविका, सामाजिक सशक्तिकरण र समृद्धिको आधारस्तम्भको रूपमा विस्तारित भई सरसफाइलाई राष्ट्रिय विकासको अभिन्न अंगको रूपमा लिन थालिएको छ । यस सन्दर्भमा पूर्ण सरसफाइलाई महत्व दिई कार्यक्रमहरू संचालन गर्न वाञ्छनीय भएकाले, स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४ को दफा १०२ अधिकार पयोग गरी माडी गाउँकार्यपालिकाले यो कार्यविधि बनाएको छ ।

परिच्छेद-एक

प्रारम्भिक

१. संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ

क) यो कार्यविधिको नाम "खानेपानी सरसफाइ तथा स्वच्छता, कार्यविधि २०७९ रहेको छ ।

ख) यो कार्यविधि तुरुन्त लागू हुनेछ ।

२ परिभाषा: विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस कार्यविधिमा:

क) "सरसफाइ" भन्नाले मानव मलमुत्रको सुरक्षित विसर्जका लागि सेवा र सुविधाहरूको व्यवस्थालाई बुझिन्छ । यस शब्दले फोहोरमैला संकलन र फोहोर पानीको विसर्जन मार्फत स्वच्छता कायम गर्नुलाई समेत बुझाउँदछ । जनस्वास्थ्य प्रवर्द्धनका लागि गरिएका विभिन्न स्वस्थकर क्रियाकलापहरूको समग्र कार्य नै सफाइ हो ।

ख) "स्वच्छता" भन्नाले आफू र वरिपरिको वातावरण सफा गरी रोगको विस्तार रोक्नु र बिरामी हुनबाट बच्न अपनाइने सम्पूर्ण व्यवहारहरूलाई बुझिन्छ । स्वच्छताले व्याक्ति र समुदायको स्वस्थ आनीबानी समेतलाई जनाउँछ ।

ग) "सफार स्वच्छ अवस्था" भन्नाले सफा र स्वच्छ चरणका सूचकहरू पुरा गरेपछि सम्बन्धित समितिबाट अनुमोदन एवम् प्रमाणीकरण भएको अवस्थालाई जनाउँछ ।

घ) "पूर्ण सरसफाइ उन्मुख अवस्था" भन्नाले यस कार्यविधिमा उल्लेखित सफा र स्वच्छ पूर्ण सरसफाइ उन्मुख दुवै चरणका सूचकहरू पुरा गरेपछि सम्बन्धित समितिबाट अनुमोदन एवम् प्रमाणीकरण भएको अवस्थालाई जनाउँछ ।

- ड) "सार्वजनिक शौचालय" भन्नाले सार्वजनिक स्थानमा हिंडडुल गर्ने जो कोही व्यक्तिले प्रयोग गर्न सक्ने प्रयोगकर्ता- मैत्री शौचालयलाई बुझाउँछ ।
- च) "संस्थागत शौचालय" भन्नाले विद्यालय कार्यालय स्वास्थ्य संस्था जस्ता सार्वजनिक निकायहरूमा निर्माण गरिएका प्रयोगकर्ता-मैत्री शौचालयलाई बुझाउँछ ।
- छ) "सामाजिक समावेशीकरण" भन्नाले समुदायको सबै लिङ्ग, जात, जाति, वर्ग, धर्म व्यवसाय र सबै क्षेत्रका व्यक्तिको योजना तर्जुमा र निर्णय प्रक्रिया र सेवा सुविधामा पहुँच रहेको अवस्था बुझाउँछ ।
- ज) "विपद् व्यवस्थापन" भन्नाले बाढी- पहिरो, आगलागी, भूकम्प, भू-क्षय र रोगव्याधिजन्य महामारी जस्ता प्राकृतिक एवम् मानव सृजित विपद् सम्बन्धी पूर्व तयारी, उद्धार, पुर्नलाभ, पुनस्थापना र पुनःनिर्माण व्यवस्थापनको समष्टिगत व्यवस्थालाई बुझाउँछ ।
- झ) "प्रयोगकर्ता-मैत्री खानेपानी, सरसफाइ र स्वच्छताका सुविधारु" भन्नाले शारीरिक रूपले असक्षम र अपाङ्गता भएका बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक आदि सबैलाई प्रयोग गर्न सजिलो हुने प्रयोगकर्ता-मैत्री सुविधाहरूलाई बुझाउँछ ।
- ञ) "बानी व्यवहार विकास" भन्नाले शौचालयको प्रयोग, साबुन पानीले हात धुने, महिलाको महिनावारी व्यवस्थापन लगायत अन्य सरसफाइ र स्वच्छता सम्बन्धी आनीबानीको निरन्तर प्रक्रियालाई बुझाउँछ ।
- ट) "दिगो सरसफाइ" भन्नाले स्वचालित र नियमित रूपमा संचालित सरसफाइलाई बुझाउँछ ।

ठ) "सुरक्षित पानी" भन्नाले मानव स्वास्थ्यलाई हानी गर्ने भौतिक, जैविक र रसायनिक पदार्थहरू नरहेको पानीलाई बुझाउँछ ।

ड) "सरोकार वाला" भन्नाले सरकारी, गैरसरकारी कार्यालय तथा निकाय, राजनीतिक दल, विद्यालय, सहकारी, निजीक्षेत्र, नागरिक समाज, सञ्चार क्षेत्र, उपभोक्ता समितिहरू लगायतका सरोकारवालाहरूलाई बुझाउँछ ।

परिच्छेद-दुई

खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता समन्वय समिति

३. गाउँपालिका स्तरीय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता समन्वय समिति: (१) माडी गाउँपालिका स्तरिय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता समन्वय समितिको गठन देहाय बमोजिम हुने छ ।

क) सम्बन्धीत स्थानीय तहको प्रमुख वा अध्यक्ष -अध्यक्ष

ख) उपप्रमुख वा उपाध्यक्ष -सदस्य

ग) सम्बन्धीत स्थानीय तहका सबै वडाका वडा अध्यक्ष -सदस्य

घ) सम्बन्धीत स्थानीय तह भित्रका सुरक्षा निकाय प्रमुख वा प्रतिनिधिहरू -सदस्य

ड) स्वास्थ्य र सरसफाइ फोहोरमैला व्यवस्थापनको क्षेत्रमा काम गर्ने गै.स.स. मध्येबाट समितिले मनोनयन गरेको एक महिला सहित दुई जना -सदस्य

च) सम्बन्धीत स्थानीय निकायको प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत -सदस्य

छ) संयोजक, वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन समिति -सदस्य

- ज) वाससँग सम्बन्धित शाखाका प्रमुखहरु -सदस्य
 झ) शिक्षा शाखा -सदस्य
 ज) प्रमुख वास ईकाइ -सदस्य सचिव

(२) समितिले आवश्यकता अनुसार स्थानीय तहभित्र काम गर्ने वाससँग सम्बन्धित अन्य सरोकारवालाहरुलाई समितिको बैठकमा आमन्त्रण गर्न सक्नेछ ।

(३) खुला दिसाको दिगोपना र पूर्ण सरसफाइ अभियान कार्यन्वयनका लागि समितिले वडा स्तरिय समितिलाईसमेत प्रविधिक सहयोग गर्न आवश्यकता अनुसार कार्यदल गठन गरी परिचालन गर्न सक्नेछ ।

(४) कुनै कारण वास ईकाइका प्रमुख बैठकमा अनुपस्थित भएमा वाससँग सम्बन्धित अन्य शाखाका प्रमुखहरु मध्ये अध्यक्षले तोकेको व्यक्तिले सदस्य सचिवको रूपमा काम गर्ने छ ।

४. गाउँपालिका स्तरिय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता समन्वय समितिको काम कर्तव्य र अधिकार: (१) समितिको काम कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ:

क) स्थानीय तहको क्षेत्रभित्र सम्पूर्ण नागरिकहरुलाई खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सुविधा सुनिश्चिताका लागि स्थानीय तह स्तरको खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता योजना तर्जुमा गर्ने ।

ख) खुला दिसामुक्त क्षेत्र घोषणालाई दिगो बनाउँदै पूर्ण सरसफाइ सुनिश्चतता गर्ने ।

ग) पूर्ण सरसफाइ र स्वच्छता सम्बन्धि बानी व्यवहार विकास गर्न अभियान संचालन गर्ने ।

- घ) पूर्ण सरसफाइ फोहोरमैला व्यवस्थापनका लागि वडास्तरीय खानेपानी सरसफाइ तथा स्वच्छता समितिलाई आवश्यक सहयोग गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- ङ) खानेपानी, स्वास्थ्य, सरसफाइ तथा स्वच्छता तथा फोहोरमैला व्यवस्थापन क्षेत्रमा काम गर्ने संस्थाहरूको श्रोत र साधनलाई एकिकृत परिचालन गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- च) स्थानीय तहको क्षेत्रभिन्न रहेका स्वास्थ्य, सरसफाइ र फोहोरमैला व्यवस्थापनका क्षेत्रमा काम गर्ने संस्थाहरूबीच समन्वय गर्ने ।

५. वडास्तरीय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता समन्वय

समिति: (१) माडी गाउँपालिकाको प्रत्येक वडाहरूमा वडास्तरीय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता समन्वय समितिको गठन देहाय बमोजिम हुने छ ।

- क) सम्बन्धित वडा अध्यक्ष -संयोजक
- ख) सम्बन्धित वडा समितिका सदस्यहरू -सदस्य
- ग) सम्बन्धित वडा बाट प्रतिनिधित्व गर्ने वडा कार्यपालिका सदस्यहरू -सदस्य
- घ) वडाका स्वास्थ्य संस्था प्रमुख -सदस्य
- ङ) स्वास्थ्य र सरसफाइ फोहोरमैला व्यवस्थापनको क्षेत्रमा काम गर्ने संस्थामध्ये समितिले मनोनयन गरेको एक महिला सहित तिन जना -सदस्य
- च) वडा सचिव -सदस्य सचिव

६. वडास्तरीय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता समन्वय समितिको काम कर्तव्य र अधिकार: (१) समितिको काम कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ:

- क) सम्बन्धित वडालाई खुला दिसामुक्त, पूर्ण सरसफाइयुक्त क्षेत्र बनाउने योजना कार्यान्वयन गर्ने ।
- ख) सम्बन्धित वडामा खुला दिसामुक्त क्षेत्र घोषणालाई दिगो बनाउँदै पूर्ण सरसफाइ सुनिश्चितता कायम गर्ने ।
- ग) सम्बन्धित वडा भित्र रहेका स्वास्थ्य, सरसफाइ र फोहोरमैला व्यवस्थापनका क्षेत्रमा काम गर्ने संस्थाहरु बिच समन्वय गर्ने ।
- घ) सम्बन्धित वडामा गठन भएका टोल विकास संस्थाहरुलाई सम्बन्धित वडाको खुला दिसामुक्त आनीवारी परिवर्तन र पूर्ण सरसफाइ अभियानमा परिचालन गर्ने ।
- ङ) सम्बन्धित वडा स्तरमा स्वास्थ्य, सरसफाइ र फोहोरमैला व्यवस्थापनका क्षेत्रमा काम गर्ने संस्थाहरुको श्रोत र साधनलाई एकिकृत रूपमा परिचालन गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- च) सम्बन्धित वडा स्तरमा पूर्ण सरसफाइ र स्वच्छता सम्बन्धि बानी व्यवहार बिकास गर्न विभिन्न कृयाकलापहरु संचालन गर्ने ।
- छ) गाउँपालिकास्तरिय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता समितिबाट प्राप्त निर्देशनहरु कार्यान्वयन र आवश्यक समन्वय गर्ने ।
- ७. समितिको बैठक:** (१) समन्वय समितिको बैठक सम्बन्धि व्यवस्था देहाय बमोजिम हुनेछः
- क) बैठकका लागि ५१% सदस्यको उपस्थिती लाई गणपुरक संख्या मानिने छ ।
- ख) समन्वय समितिको बैठक आवश्यकता अनुसार जुनसुकै समयमा पनि बस्न सकिने छ ।

- ग) समितिका पदाधिकारीले बैठक वसेको दिन गाउँपालिकाले तोके बमोजिमको बैठक भत्ता पाउने छन् ।
- घ) दफा ३ (१) र दफा ५ (१) बमोजिमको गठित समितिको बैठक सम्बन्धि व्यवस्था माथि उल्लेख उपदफा क, ख, ग बमोजिम हुने छ ।

परिच्छेद-तीन

खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता व्यवस्थापन कोष

८. कोषको व्यवस्थापन: (१) यस कार्यविधिको अधिनमा रहि खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता व्यवस्थापन कोषको स्थापना गरिने छ । सो कोषमा देहाय बमोजिमको रकम हुने छ:

- क) नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने रकम ।
- ख) प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने रकम ।
- ग) गाउँसभाबाट कोषमा प्राप्त हुने रकम ।
- घ) दातृ मुलुक, दातृ संस्था, अन्तराष्ट्रिय, राष्ट्रिय र स्थानीय गैरसरकारी संस्थाबाट कोषको नाममा सोझै प्राप्त भएको रकम ।
- ङ) कोषलाई अन्य कुनै स्रोतबाट प्राप्त हुने रकम ।

९. कोष संचालन: कोषको रकम समितिबाट माडी गाउँपालिका क्षेत्रभित्रका कुनैपनि बैंकमा खाता खोली जम्मा गरिने छ । कोषको खाता प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत र आर्थिक प्रशासन शाखा प्रमुखको संयुक्त दस्तखतबाट सञ्चालन हुनेछ । कोषमा जम्मा भएको रकम देहायको कार्यको लागि मात्र गरिने छ ।

- क) पूर्ण सरसफाइ उन्मुख घोषणा अभियान संचालन कार्यक्रमहरु संचालन गर्न ।
- ख) विपद्को कारणबाट भएको फोहोर मैला तथा प्रदुषणको विसर्जन (डिस्पोजल) गर्ने ।

- ग) फोहोर मैला व्यवस्थापन र पूर्ण सरसफाइ व्यवस्थापनका लागि सचेतनामुलक कार्यक्रम संचालन गर्ने ।
- घ) पूर्ण सरसफाइ र फोहोर मैला व्यवस्थापन गर्ने कार्यमा संलग्न साझेदार संस्थाहरूसँग साझेदारी गर्ने ।
- ङ) शिसा तथा प्लास्टीक जन्य मुक्त पालिका बनाउने अभियान संचालन गर्ने ।
- च) कोषको रकम फोहोर मैला व्यवस्थापन र पूर्ण सरसफाइ बाहेकका कार्यमा खर्च गर्न पाइने छैन ।

१०. लेखापरीक्षण: (१) लेखा परिक्षण सम्बन्धि व्यवस्था देहाय बमोजिम हुनेछः

- क) कोषको आम्दानी खर्चको लेखा नेपाल सरकारले अपनाएको लेखा प्रणाली बमोजिम राखिने छ
- ख) कोषको आन्तरिक लेखा परीक्षण आन्तरिक लेखा परिक्षण शाखाबाट र अन्तिम लेखा परिक्षण प्रचलित कानून बमोजिम हुने छ ।

परिच्छेद-चार

अनुगमन, मूल्यांकन तथा प्रतिवेदन

११. अनुगमन, मूल्यांकन र प्रतिवेदन: (१) कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन, गुणात्मक उपलब्धि र दिगोपनाका लागि निरन्तर अनुगमन, मूल्यांकन, र प्रतिवेदन तयारी गर्ने कार्यलाई संस्थागत गरिने छ । कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा संचालन गर्नका लागि घरायसी तथा संस्थागत तहमा समेत अनुगमन र मूल्यांकन गर्नु पर्ने छ । अनुगमनका नीतिगत पक्ष, कार्यान्वयन विधि, बाधा अवरोध, चुनौती, अवसर, कार्य कुशलता, प्रभावकारीता तथा प्राविधिक पक्ष लगायतका विषयहरूमा केन्द्रित रहने छ । अनुगमन मूल्यांकन कार्य अनुसूची २ बमोजिम हुने छ ।

१२. पुरस्कार सम्मान र कदर: (१) गाउँपालिका क्षेत्रको विभिन्न तहमा, पूर्ण सरसफाइ अभियान संचालनमा विशेष योगदान पुरयाउने व्याक्ति समूह र संस्था आदिलाई सम्मान एवम् पुरस्कृत गर्न सकिने छ ।

(२) पूर्ण सरसफाइ उन्मुख हुने वडा तथा टोललाई देहाय बमोजिम पुरस्कृत गरिने छ:

(क) पूर्ण सरसफाइ उन्मुख वडा भएको प्रमाणिकरण भएमा सबै भन्दा पहिले घोषणा हुने वडालाई सम्मान, पुरस्कार तथा प्रमाणपत्र प्रदान गरिने ।

(ख) पूर्ण सरसफाइ उन्मुख टोल भएको प्रमाणीकरण भएमा सबै भन्दा पहिले घोषणा हुने टोललाई सम्मान, पुरस्कार तथा प्रमाणपत्र प्रदान गरिने ।

१३. संशोधन: यस कार्यविधिलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न गाउँ कार्यपालिकाले आवश्यकता अनुसार संशोधन गर्न सक्ने छ ।

१४. बचाउ तथा खारेजी: यस कार्यविधिमा व्यवस्था भएका कुराहरु प्रचलित संघिय कानून, प्रदेश कानूनसँग बाझिएमा बाझिएको हदसम्म स्वतः अमान्य हुने छ ।

अनुसूची १

दफा ४ को (ख) सँग सम्बन्धित

१. सफा तथा स्वच्छ क्षेत्र: यस चरणमा निम्न लिखित कृयाकलाप संचालन गरिने छ:-

क) दफा ३ (१) र दफा ५ बमोजिमको गठित समितिहरुलाई सकृय गरिने छ ।

ख) समन्वय समिति र सरोकारवालाहरुको सहभागीतामा खुला दिसामुक्त क्षेत्र घोषणाको पुनरावलोकन एवम् त्यस पछि

- संचालन गरिने कृयाकलापहरूलाई सहयोग गर्न कार्यदल गठन गरिने छ ।
- ग) सरोकारवालाहरूको सहभागितामा र सकृयतामा गाउँपालिका र वडासतरिय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता योजना तर्जुमा गरिने छ ।
- घ) गाउँपालिका केन्द्र देखि वडा र टोल तहमा खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धि मानव संशाधन विकासका लागि क्षमता विकास तालिम तथा अभिमुखिकरण गोष्ठीहरू आयोजना गरिने छ ।
- ङ) खानेपानी सरसफाइ तथा स्वच्छतासँग सम्बन्धित विभिन्न विषयहरू चर्पीको समुचित प्रयोग, व्याक्तिगत सरसफाइ, न्यूनतम आवश्यक तथा सुरक्षित पानीमा पहुँच तथा प्रयोग, सुरक्षित खानाको प्रयोग, सफा र स्वच्छ घर, विद्यालय स्वास्थ्य संस्था एवम् कार्यलय, ठोस तथा तरल फोहोरको व्यवस्थापन, ढल तथा मानव मलमुत्रीय फोहोर व्यवस्थापन, वातावरणीय सरसफाइ आदिका विषयमा आम संचारको प्रयोग, अनुशिक्षण, गोष्ठी तथा घरदैलो कार्यक्रम मार्फत जनचेतनामुलक कृयाकलाप संचालन गरिने छ ।
- च) खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता प्रबर्द्धनको व्यापक प्रचार प्रसार गर्नका लागि स्थानीय परिवेश र भाषा अनुरूप सूचना, शिक्षा र संचार सामाग्रीहरूको विकास र वितरण गरिने छ ।
- छ) खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सामाग्रीहरूको ग्रामीण क्षेत्रसम्म पहुँच विस्तार गर्न निजी क्षेत्रसँग सहकार्य गरिने छ ।

- ज) सबै घरधुरीमा चर्पी एवम् संस्थागत निकाय र आवश्यकता अनुसार सार्वजनिक स्थानमा शौचालयहरूको निर्माण गरी चर्पीमा सबैको पहुँच र साबुन पानी सहितको प्रयोगको सुनिश्चितता गरिने छ ।
- झ) आवश्यकता अनुसार सबै सार्वजनिक (बजार, धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थल लगायत) आदि संस्थागत शौचालयहरू प्रयोगकर्ता-मैत्री (वातावरण-मैत्री बाल-मैत्री लैङ्गीक-मैत्री अपाङ्गता र बृद्ध-मैत्री) बनाइने छ ।
- ञ) घरधुरी, स्थानीय संघसंस्था, क्लब, समूह, समिति आदि मार्फत घरायसी चर्पी, संस्थागत तथा सार्वजनिक शौचालयहरूको नियमित मर्मतसंभार र स्तरोन्नती गरी स्वच्छता कायम गरिने छ । बालबालिकाको दिसालाई सुरक्षित विर्सजन गरिने छ ।
- ट) व्यक्तिगत स्वच्छता एवम् साबुन पानीले हात धुने व्यवहारको विकासका लागि घर, संस्थागत निकाय, सार्वजनिक शौचालय, होटेल, क्यान्टिन आदिमा साबुन पानीसहित हात धुने स्थानको निर्माण सम्बन्धि जिम्मेवार पक्षले गर्नु पर्ने छ ।
- ठ) समुदाय परिचालन, आम संचार, सूचना शिक्षा सञ्चार सामग्रीहरू मार्फत घरघर, टोलटोल र संस्थाहरूमा खाना खानु अघि, बच्चालाई खाना खुवाउनु भन्दा अघि दिसा गरेपछि बच्चाको दिसा धोएपछि फोहोर तथा विषादी आदि छोएपछि साबुन पानीले हात धुने लगायत थप व्यक्तिगत स्वच्छता प्रवर्द्धन सम्बन्धि ज्ञान, अभ्यासको प्रचार प्रसार र प्रदर्शनी गरिने छ ।

- ड) महिलाहरूको मासिक धर्मलाई प्राकृतिक प्रकृयाको रूपमा लिई यसको स्वच्छता र व्यवस्थापनको लागि घरायसी, विद्यालय तथा संस्थागत निकायमा मासिक धर्म स्वच्छता व्यवस्थापनका लागि स्यानीटरी प्याड वा अन्य साधनहरूको सफाइ एवम् सुरक्षित बिसर्जन सम्बन्धि ज्ञानको प्रचार प्रसार गरिने छ । समुदाय, विद्यालय, संस्थागत निकाय तथा सार्वजनिक शौचालयहरूमा स्यानीटरी प्याड वा अन्य साधनहरूको सफाइ एवम् बिसर्जन गर्ने वैज्ञानिक व्यवस्था गरिने छ ।
- ढ) सरोकारवालाहरूसँग समन्वय र सहकार्यमा सबै घरधुरी, संस्थागत निकाय, सार्वजनिक स्थानहरूमा खानेपानी आयोजना निर्माण तथा पुर्नस्थापना र मर्मत सम्भार गरी आधारभूत स्तरको खानेपानीको पहुँच सुनिश्चित गरिने छ ।
- ण) सुरक्षित खानेपानी अपाङ्गता भएका व्याक्तिहरूसमेत सबैको पहुँच सुनिश्चित गरी खानेपानी आयोजना र यसका स्रोतहरू मुहान, इनार, ह्याण्डपम्प, कुवा वर्षातको पानी संकलन ट्यांकी आदिको संरक्षण गरी सरसफाइ र स्वच्छताका विभिन्न वैज्ञानिक उपायहरू अवलम्बन गरी कायम गरिने छ ।
- त) घरायसी, संस्थागत तथा सार्वजनिक स्थानहरूमा पानीको सुरक्षित व्यवस्थापनका लागि ज्ञान, सीप, अभ्यास सम्बन्धि जनचेतना अभिवृद्धि गरिने छ । निजी क्षेत्रसँगको सहकार्यमा घरायसी, संस्थागत सामुदायिक स्तरमा पानी प्रशोधन, शुद्धिकरण सम्बन्धि सामग्रीहरूको बजारीकरण गरी कुनै विधि (फिल्टर, सोडिस, उमाल्ने, क्लोरिनेशन वा अन्य) को छनौट गर्ने अवसर उपलब्ध गाराइने छ ।

- थ) समुदाय परिचालन र आम सञ्चार क्षेत्रद्वारा घरायसी तहमा खाना प्रयोग सम्बन्धी सुरक्षित व्यवहार जस्तै खाना राम्ररी पकाएर खाने, बासी खाना नखाने, खाएमा आवश्यकता तापक्रम तथा शुद्धता कायम गरी खाने, फलफूल तथा काचै खाने खाद्यान्न राम्ररी धोएर सफा गरी खाने आदि बानी व्यवहारको विकास गरिने छ ।
- द) सम्बन्धित सरकारी, गैर सरकारी संस्था, उपभोक्ता संस्था, नागरिक समाज आदिको संयुक्त टोलिमाफत संस्था, विद्यालय, होटल, रेष्टुरेन्ट, क्यान्टिन, होस्टेल आदिमा प्रयोग हुने खाना, खाना पकाउने तथा खानेभाँडाको सफाइ र स्वच्छता कायम गर्नकालागि प्रभावकारी अनुगमन गरिने छ ।
- ध) घरायसी एवम् संस्थागत तहमा महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका, सामुदायिक परिचालन एवम् पूर्ण सरसफाइ स्वयंम सेवकहरू मार्फत घरायसी सरसफाइको महत्व, घर तथा संस्थाभित्र, बाहिर सरसफाइ भान्सा तथा गोठको सरसफाइ, पशुपंक्षिको व्यवस्थापन, ठोस फोहोर संकलन, वर्गीकरण, त्यसको पुनःप्रयोग जस्ता कार्यहरू गर्न प्रोत्साहित गरिने छ ।
- न) घरायसी तथा संस्थागत निकायबाट निस्कासन भएको फोहोर पानीको व्यवस्थापन तथा प्रयोग सम्बन्धि ज्ञान, सीप सम्बन्धमा प्रशिक्षण तथा अभिमुखिकरण र प्रचारप्रसार गरिने छ ।
- प) निजी तथा सहकारी क्षेत्रसँगको सहकार्य र समन्वयमा घरायसी, सामुदायिक तथा संस्थागत तहमा ठोस (कुहिने र नकुहिने) तथा तरल फोहोर व्यवस्थापनका लागि स्थानीय

- परिवेशमा उपयुक्त हुने प्रविधिको सिफारिस गर्नुका साथै आवश्यकता अनुसार निर्माण व्यवस्थापन र संचालन गरिने छ ।
- फ) घर, संस्था, कार्यालय, समुदाय सार्वजनिक स्थान आदिमा रहेको शौचालयको खाल्डो/ सेप्टिक ट्याङ्की भरिएपछि त्यहाँको मानव मलमुत्रीय फोहोरको उपचार गरी प्रयोग र संचालनमा ल्याइने छ ।
- ब) टोल विकास संस्था, क्लव समिति आदिद्वारा सामुदायिक तथा सार्वजनिक सम्पत्ति, गाउँ, टोल, बाटोघाटो, चौतारी, पाटीपौवा आदिको सरसफाइ गरी सामुदायिक स्वच्छता प्रवर्द्धनमा सघाउ पुरयाइने छ ।
- भ) गाउँपालिकाको बजार तथा विभिन्न पालिका क्षेत्रमा ठोस फोहोरमैलाको उचित संकलन, वर्गीकरण, ढुवानी, प्रशोधन, पुनः प्रयोग र अन्तिम निस्कासनको एकिकृत व्यवस्थापनका लागि स्यानिटरी ल्याण्डफिल साइटको निर्माण गर्न पहल गरिने छ ।
- म) अस्पताल, उद्योगधन्दा तथा कलकारखानाबाट निस्कने ठोस तथा तरल फोहोर सोहि हाताभिन्न सुरक्षित स्थानमा नेपाल सरकारले तोकेको मापदण्ड अनुसार व्यवस्थापन गरी अन्तिम विसर्जनका लागि हाताबाहिर निस्कासन गर्न दिइने छ ।
- य) गाउँपालिका क्षेत्रका घरायसी, संस्थागत, सार्वजनिक स्थानलाई ध्यानमा राखी व्यवस्थित ढल प्रणालीको निर्माण गर्नका लागि योजना तर्जुमा गरिने छ ।
- र) दिर्घकालीन रूपमा गाउँपालिकाका विभिन्न क्षेत्रमा वधशालाहरूको निर्माण, वधशालाहरूको सरसफाइ गर्ने कार्ययोजना बनाइ तत्कालीन अवस्थामा पालिका क्षेत्रमा

संचालित फ्रेशहाउस र त्यसबाट निस्कने फोहोरको व्यवस्थापन गर्न सम्बन्धित व्यवसायीहरूलाई नै गर्न लगाइने छ । माथी उल्लेखित कृयाकलापहरू सम्पन्न भए पश्चात स्व-घोषणा, अनुमोदन तथा प्रमाणीकरण गर्न सकिने छ ।

२) पूर्ण सरसफाइ उन्मुख क्षेत्र पूर्ण सरसफाइ अभियान अन्तर्गत कुनै पनि क्षेत्रलाई सफा र स्वच्छ क्षेत्र घोषणा र कायम गरी सकेपछि निरन्तर रूपमा तपसिलमा उल्लेखित पूर्ण सरसफाइ उन्मुख कृयाकलापहरू संचालन गरिने छ ।

क) सफा र स्वच्छ क्षेत्र चरणमा संचालित योजना, कार्यक्रम कृयाकलापहरूलाई पुनरावलोकन गरिने छ । आवश्यकता अनुसार सुधारका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिने छ ।

ख) घर, संस्था, शौचालयबाट ढल प्रणाली वा कुनै माध्यम मार्फत निश्चित स्थानमा सुरक्षित तरिकाले मानव मलमुत्रीय फोहोर निस्कासन तथा संकलन गरिने छ । यसरी संकलित मानव मलमुत्रीय फोहोर तथा फोहोर पानीलाई उपयुक्त प्रविधि मार्फत प्रशोधन गरी त्याँहाबाट निस्केको वस्तुहरूलाई घरायसी सरसफाइ कृषि वा अन्य क्षेत्रमा पुनः प्रयोगमा जोड दिइने छ । निजी क्षेत्रसँग सहकार्य गरी यस्ता कार्यलाई अझ प्रभावकारी बनाइने छ ।

ग) घर, संस्था, कार्यलयमा प्रयोग तथा पुनःप्रयोग हुन नसकेको ठोस फोहोरमैलालाई स्रोतबाट सिधै संकलन गरी स्यानिटरी ल्याण्डफिल्डमा सुरक्षित रूपमा स्थान्तरण प्रशोधन एवम् विसर्जनको व्यवस्था गरिने छ ।

घ) स्थानीय निकाय र सरोकारवालाहरूको समन्वयमा वर्षातको पानी संकलन गरी प्रयोग गर्न प्रोत्साहन गरिने छ ।

- ड) गाउँपालिका वस्ती तथा बजार क्षेत्रमा फोहोरपानी तथा सतही ढलको व्यवस्था गरिने छ ।
- च) खेलानालको सरसफाइ चौतारी,पार्क निर्माण तथा हरियाली प्रवर्द्धनमा जोड दिइने छ ।
- छ) सरोकारवालाहरुसँगको समन्वयमा अस्पताल एवम् औद्योगिक तथा कलकारखानाबाट उत्पादित जोखिमयुक्त फोहोरमैलाको सुरक्षित विसर्जन गरिने छ ।
- ज) सरोकारवालाहरुको समन्वयमा प्रयोगकर्ता-मैत्री उच्च गुणस्तरका खानेपानी, सरसफाइ र स्वच्छताका सुविधाहरु प्रवर्द्धन र विकास गरी पूर्ण सरसफाइ उन्मुख क्षेत्र निर्माणमा केन्द्रित रहने ।

३) सफार स्वच्छ अवस्था एवम् पूर्ण सरसफाइका सूचकहरु:

पूर्ण सरसफाइ अभियान अन्तर्गत सफा र स्वच्छ क्षेत्र एवम् पूर्ण सरसफाइ उन्मुख क्षेत्रको स्व- अनुगमन वा प्रमाणीकरणका लागि अनुगमन गर्दा निम्न लिखित सूचकहरुलाई आधारमानी उक्त क्षेत्रको अवस्थाको लेखाजोखा, घोषणा एवम् प्रमाणीकरणको अनुमोदन प्रकृया अवलम्बन गरिने छ ।

क) सफा र स्वच्छ अवस्था क्षेत्र घोषणा चरणका सूचकहरु:

तल दिइएका ७ वटा मुख्य सूचकहरु अध्ययन गरी सो हासिल भएको पाइएमा कुनै क्षेत्रलाई सफा र स्वच्छ क्षेत्रभनी स्व-घोषणा वा प्रमाणीकरण गर्न सकिने छ ।

१. योजना तर्जुमा तथा व्यवस्थापन

- समन्वय समिति सक्रिय रहेको
- WASH Plan तर्जुमा भएको
- क्षमता विकासको लागि तालिमहरु संचालन गरिएको

२. चर्पीको समुचित प्रयोग

- घरयासी, विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था एवम् अन्य कार्यलयका शौचालय तथा सार्वजनिक शौचालय प्रयोग कर्ता मैत्री भएको
- बालबालिकाको दिसा चर्पीमा सुरक्षित तरिकाले विसर्जन गर्ने गरेको
- सबैले सधैँ सुरक्षित पक्की चर्पीमा दिसापिसाव गर्ने गरेको
- चर्पीको नियमित सरसफाइ गर्ने गरेको
- दिसा गरे पछि हात धुनका लागि सावुन पानिको व्यवस्था भएको

३. व्यक्तिगत सरसफाइ

- चर्पीको प्रयोग गरि सकेपछि र बच्चाको दिसा धुएपछि सावुन पानिले मिचिमिचि हात धुने गरेको
- खाना बनाउनु खानु र खुवाउनु अघि सावुन पानिले हात धुने गरेको
- फोहर वस्तु र विषादी छोएपछि सावुन पानीले हात धुने गरेको
- विरामी तथा बच्चाको स्याहार गर्नु अघि र पछि सावुन पानीले हात धुने गरेको
- नियमित रूपमा नुहाउँने, दाँत माइने, नङ काट्ने र कपडा धुने गरेको
- महिनावारी स्वच्छता व्यवस्थापनका लागि प्याड जलायउने वा विसर्जन गर्ने वा धुने तथा सुकाउने व्यवस्था भएको

४. न्यूनतम आवश्यकता तथा सुरक्षित पानीमा पहुँच तथा प्रयोग

- सबैलाई आधारभूत स्तरको खानेपानीको पहुँच पुगेको
- खानेपानीको मुहान र ट्यांकी सफा र संरक्षण गरिएको

- खानेपानी योजनाहरूमा पानी सुरक्षा योजना लागु भएको वा पानीको शुद्धिकरण सम्बन्धी सुविधाहरू उपलब्ध भएको
- छोपेर इनार र कुवा सुरक्षित वर्षाको पानी संकलन तथा धाराको पानी प्रयोग गर्ने गरेको । पानीको भण्डारण तथा प्रयोग गर्ने भाडा सफा तथा छोपेर राखेको
- घरयासी, विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था एवम् अन्य कार्यलयमा शुद्धिकरण गरेको पानी प्रयोग गर्ने गरेको

५. सुरक्षित खानाको प्रयोग

- घर, होटल, क्यान्टिन तथा रेस्टुरेन्टको खाना पकाउने भाडा, भान्छा सफा राख्ने गरेको
- खाने कुराहरू सधैं छोपेर सुरक्षित राख्ने गरेको
- घर, होटल, क्यान्टिन तथा रेस्टुरामा सुरक्षित खानेपानीको व्यवस्था भएको
- खानेकुराहरू राम्रो सँग पकाएर मात्र खाने र खुवाउने गरेको
- वासी सडेगलेका खानेकुराहरू खाने नगरेको
- खद्य वस्तु सफा पानीले सफा गर्ने तथा पकाउने गरेको
- पकाएको खानालाइ पुनः प्रयोग गर्नु परेमा राम्ररी तताएर मात्र खाने गरेको

६. सफा र स्वच्छ घर विद्यालय स्वास्थ्य संस्था एवम् कार्यलय

- घर, आगँन, विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था एवम् कार्यलयहरूको हाता नियमित सरसफाइ गर्ने गरेको
- घर, आगँन, एवम् विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था एवम् अन्य कार्यलय वाट निकाल्ने फोहरलाइ वर्गीकरण गरी सोही स्थानमा वा गाउँपालिकाको फोहर मैला पद्धतिमा एकीकृत गरी व्यवस्थापन गर्ने गरेको

- घर, आगँन, एवम् विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था एवम् अन्य कार्यलय वाट निस्कीने फोहर पानीलाइ करेसावारीमा प्रयोग वा ढल प्रणालीमा विसर्जन गर्ने गरेको
- पशुपंक्षीका लागि छुट्टै गोठ तथा खोर बनाइ मलमुत्रको उचित व्यवस्थापन गर्ने गरेको
- भान्सा कोठामा सुरक्षित सफा र धुँवा रहित चुल्होको प्रयोग भएको
- सफा गरेको भाडा सुकाउने सुविधाको भएको

७. वातावरणीय सरसफाइ

- खुला दिसामुक्त अवस्था कायम भएको
- प्रयोग कर्ता मैत्री सार्वजनिक शौचालय निर्माण तथा व्यवस्थापन भएको
- बाटोघाटो, चौतारा, खोला नदीनालाहरु सार्वजनिक स्थलहरु सधै सफा रहेको
- संरक्षित पानीका मुहानहरुमा सरसफाइ कायम भएको
- अस्पताल अन्य फोहर मैलाको सुरक्षित विसर्जन गरेको
- पालिका क्षेत्रमा स्यानेटरी ल्याण्डफिल साइटको व्यवस्था भएको
- सडक किनार, सार्वजनिक क्षेत्रमा वृक्षारोपण र वगैँचा निर्माण भएको
- फोहोर मैवा ढल व्यवस्थापन, दिसाजन्य लेदो प्रशोधन र विसर्जन भएको

ख) पूर्ण सरसफाइ उन्मुख क्षेत्र घोषणा चरणका सूचकहरु:

- प्रयोग कर्ता-मैत्री गुणस्तरीय चर्पी निर्माण भएको,
- गुणस्तर मापदण्ड अनुसारको पिउने पानीमा सवैको पहुँच भएको,

- ग्रामीण तथा छरिएका वस्तीमा मानव मलमुत्रको व्यवस्थापनको हकमा व्यवस्थित सेप्टिक ट्याङ्कीमा जोडिएको पक्की वाटरसिल चर्पी लगायत अन्य उपयुक्त प्रविधिको प्रयोग भएको,
- गाउँपालिका क्षेत्रमा प्रशोधन सहितको व्यवस्थित ढल निर्माण भएको,
- ठोस फोहोरमैलाको व्यवस्थापनको लागि आवश्यकता अनुसार स्यानिटरी ल्याण्ड फिल्ड साइटको निर्माण गरी संचालनमा रहेको,
- पालिका क्षेत्र भित्र सम्भव भए सम्म फोहोरमैलाको कम उत्पादन, पुनःप्रयोग र रिसाइकल गर्ने व्यवस्था भएको,
- आकासे पानी संकलन र उपयोग गरेको,
- नदीनाला, पोखरी, ताल तलैयाको पानीको प्राकृतिक गुणस्तर कायम राखेको,
- वस्ती, टोल वरपर यथोचित हरियाली र पार्क निर्माण भएको,

४) स्व- घोषणा, अनुमोदन तथा प्रमाणीकरण:

- क) पूर्ण सरसफाइ अभियानलाई निरन्तर रूपमा संचालन गर्दै जादा गाउँपालिकाले सरसफाइका कृयाकलापहरुको स्व-अनुगमन, अवलोकन, मूल्यांकन एवम् स्तरोन्नती कार्यलाई निरन्तर रूपमा संचालन गर्ने छ ।
- ख) पूर्ण सरसफाइका सफा र स्वच्छ क्षेत्रका कृयाकलापहरु पुरा गरेपछि सम्बन्धित वडा समिति वा कार्यदलले उक्त क्षेत्रको अनुगमन गरी सफा र स्वच्छ क्षेत्रका उल्लेखित सूचकहरु पुरा भएको अवस्थामा आफ्नो क्षेत्रलाई सफा र

स्वच्छ क्षेत्रका रूपमा स्व-घोषणा गर्नु भन्दा अगाडी अनुसूची ८ अनुसार स्टीकर तयार गरी प्रत्येक घरधुरीमा वितरण गर्ने छ र स्व-घोषणा गर्न सक्ने छ । यसरी सफा र स्वच्छ घोषणा गरिए पछि त्यस क्षेत्रलाई पालिका स्तरीय समितिबाट अनुगमन तथा अवलोकन गराइ सफा र स्वच्छ क्षेत्रका रूपमा प्रमाणीकरण गराउन सकिने छ । पालिका स्तरीय समितिको प्रमाणीकरण पश्चात वडाले आफ्नो कार्यलयमा पनि अनुसूची ८ अनुसारको स्टीकर टाँस्न पाउने छ ।

ग) कुनैपनि वडामा संचालित पूर्ण सरसफाइ अभियानका कृयाकलापहरूको स्व-अनुगमन तथा अनुगमन गर्दा माथि उल्लेखित सफा र स्वच्छ क्षेत्रका सम्बन्धित सूचकहरूलाई आधार मानी सफा र स्वच्छ अवस्था कायम भए वा नभएको सुनिश्चतता गरिने छ । सबै वडाका सफा र स्वच्छ क्षेत्र कायम भएपछि क्रमश गाउँपालीका क्षेत्रलाई सोही प्रकृया अनुरूप सफा र स्वच्छ क्षेत्र स्व-घोषणा तथा अनुमोदन एवम् प्रमाणीकरण गरिने छ ।

घ) यदि कुनै वडाले कुनै वस्ती वा टोललाई सफा र स्वच्छ क्षेत्र वा पूर्ण सरसफाइ उन्मुख क्षेत्र प्रमाणीकरण गराउन औपचारिक अनुरोध गरेमा गाउँपालिकास्तरीय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता समितिले ७ दिन भित्र अनुगमन कार्यदल गठन गरी सम्बन्धित निकाय वा क्षेत्रमा अनुगमनका लागि खटाउने छ । उक्त अनुगमनमा खटिएको टोलिले अनुसूची ३ (क) मा उल्लेखित गरिएका पूर्ण सरसफाइका सूचकहरू समेटिएको सूचना संकलन फारम तथा कार्यविधि अनुसार अवलोकन, छलफल

आवश्यक सूचना संकलन गरी उक्त क्षेत्रलाई सफा र स्वच्छ क्षेत्र प्रमाणीकरण उपयुक्त छ/छैन ठोस राय सहितको प्रतिवेदन पालिकास्तरिय समितिमा पेश गर्ने छ । प्रतिवेदन पेश गरेको समितिले बढीमा ७ दिनभित्र समितिको बैठक बसी सफा र स्वच्छ क्षेत्र प्रमाणीकरण गर्न योग्य भए नभएको जानकारी गराउने छ । यदि योग्य नभएमा सम्बन्धित समन्वय समितिलाई सफा र स्वच्छ क्षेत्र हासिलका लागि गर्नु पर्ने कृयाकलापहरुको सुझाव सहित पत्राचार गर्नु पर्ने छ । सूचकहरु पुरा गरेको अवस्थामा सफा र स्वच्छ क्षेत्र अनुमोदन एवम् कायम गर्न सकिने पत्राचार गर्नु पर्ने छ ।

ड) स्व-घोषणा गर्दा वा अनुमोदन गर्दा सो सम्बन्धि सूचक पुरा गरेको प्रमाण पत्र उपलब्ध गराउनु पर्ने छ । कुनै क्षेत्रमा सफा र स्वच्छ क्षेत्रका सूचकहरु पुरा गरी अनुमोदन वा स्व-घोषणा पूर्ण सरसफाइ सम्बन्धि माथि उल्लेखित कृयाकलापहरु सञ्चालन गरेर बुँदा ३ (ख) का सूचकहरु हासिल गरे पश्चात उक्त क्षेत्रलाई पूर्ण सरसफाइ उन्मुख अवस्थाका रूपमा स्व- घोषणा गर्नुका साथै प्रमाणीकरण गर्न सकिने छ । साथै सफा र स्वच्छ क्षेत्र जस्तै: स्व-अनुगमन अनुमोदन स्व-घोषणा तथा प्रमाणीकरण प्रकृया अवलम्बन गरिने छ ।

अनुसूची २

दफा ८ सँग सम्बन्धित

अनुगमन विधिहरु:

१. स्व-अनुगमन: सरसफाइ अभियानका गाउँतहदेखि केन्द्रसम्म आफुले गरेका कामहरु र कार्यक्रमका उपलब्धिहरुलाई

कार्यान्वयनकर्ता संस्था स्वयमले गर्ने गरी सम्बन्धित सरोकारवालाहरुको सहभागीतामा वार्षिक स्व-अनुगमन गरिने छ ।

२. **संयुक्त अनुगमन:** विभिन्न तहका समन्वय समिति, सहयोगी निकाय, सञ्चारकर्मी, नागरिक समाज, राजनीतिक दल, शिक्षक, विज्ञ तथा लाभान्वित समुदाय आदि सम्मिलित समूहबाट संयुक्त रूपमा अनुगमन गरिने छ । यस्तो अनुगमन एक तह माथिको समन्वय समितिबाट वर्षमा कम्तिमा १ पटक गरिने छ ।

३. **प्रभाव अध्ययन:** पूर्ण सरसफाइका कृयाकलापहरुको प्रभावका सम्बन्धमा जिल्ला, क्षेत्र र केन्द्रले मातहतका कृयाकलापहरुको प्रभाव अध्ययन तथा मूल्यांकन गर्ने छ ।

४. **प्रतिवेदन, अभिलेखिकरण र व्यवस्थापन:**

- सरसफाइ प्रवर्द्धन र प्राप्त उपलब्धिको प्रतिवेदन तयारी र अभिलेखिकरण प्रयोजनका लागि तथ्याङ्क व्यवस्थापन प्रणालीको उपयुक्त संरचना र विधि अपनाइने छ । यसका लागि पालिका तहको तथ्याङ्क व्यवस्थापन गाउँपालिका स्तर गरिने छ ।
- वडाका वास समन्वय समितिले नियमित रूपमा आफ्नो गाउँपालिका क्षेत्रभित्र रहेका घरपरिवार, संस्था र सार्वजनिक स्थानमा प्रयोगमा रहेका चर्पी/शौचालयको विवरण खानेपानी सेवाको पहुँच हातधुने स्थलको व्यवस्था, फोहोरमैला व्यवस्थापन लगायतका अन्य सान्दर्भिक विषयहरु समावेश गरी तथ्याङ्क संकलन तथा अद्यावधिक गरी अभिलेखिकरण गर्नु पर्ने छ । यस प्रकारको

सूचनाको अभिलेखिकरण गर्दा उक्त विषयसँग सम्बन्धित बानी व्यवहारका पक्षहरू राम्रा सिकाइ तथा अभ्यासहरू र सफलताका अनुभवहरू समेत समावेश गर्नु पर्ने छ ।

- वडाहरूले सरसफाइ सँग सम्बन्धित मात्रात्मक तथा गुणात्मक अभिलेख समेटेरे प्रतिवेदन तयार गरी प्रत्येक आ. व. अषाढ महिनाको १५ गते भित्र गाउँकार्यपालकाको सम्बन्धित शाखामा पेश गर्नुपर्ने छ ।
- गाउँपालिकाले सरसफाइ सम्बन्धित मात्रात्मक तथा गुणात्मक अभिलेख समेटेरे प्रतिवेदन तयार गरी साउन महिनाको १५ गते भित्र जिल्ला समन्वय समितिको सचिवालयमा पेश गर्नु पर्ने छ ।

अनुसूची ३
सरोकारवालाहरुको भूमिका र जिम्मेवारी

(क) कार्य संचालन तह

क्र सं.	सरोकारवालाहरु	कार्य क्षेत्र
१	व्यक्ति	<ul style="list-style-type: none">• चर्पीको समुचित प्रयोग, सरसफाइ, मर्मत सम्भार, व्यक्तिगत सरसफाइ गर्ने• स्वस्थकर बानी व्यवहार अवलम्बन गर्ने• घर आँगनको सरसफाइ गर्ने• सरसफाइ प्रति सचेत नागरिकको रूपमा सार्वजनिक दायित्व निर्वाह गर्ने
२	घर परिवार	<ul style="list-style-type: none">• चर्पीको निर्माण, समुचित प्रयोग, सरसफाइ र मर्मत सम्भार गर्ने• सरसफाइ सम्बन्धि सामाजिकीकरण गर्ने• पानी र खानाको स्वच्छता कायम राख्ने

		<ul style="list-style-type: none"> • घर आँगन र वरिपरिको सरसफाइ र बगैचा व्यवस्थापन गर्ने • स्वच्छकर बानी व्यवहार विकासका लागि परिवारका सदस्य र छिमेकीलाई अभिप्रेरणा गर्ने • घरधुरीबाट निस्कने फोहोरमैला वर्गीकरण र समुचित व्यवस्थापन गर्ने • सफा र स्वच्छ घर प्रवर्द्धन गरी नमूनाको रूपमा प्रस्तुत हुने
३	विद्यालय, विश्व विद्यालय अन्य अनुसन्धान संस्थाहरू	<ul style="list-style-type: none"> • सरसफाइका विषय वस्तुलाई पाठ्यपुस्तकमा समावेश गर्ने • पूर्ण सरसफाइ सम्बन्धि कार्ययोजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने • विद्यार्थी बाल क्लव गठन तथा सक्रियता गराउने • बाल-मैत्री,लैंगिक -मैत्री,चर्पी यूरिनल तथा खानेपानी सुविधा निर्माण, प्रयोग सरसफाइ तथा मर्मत सम्भार गर्ने • पानीको स्वच्छता कायम राख्ने • वरिपरिको सरसफाइ कायम राख्ने

		<ul style="list-style-type: none"> • स्वच्छकर बानी व्यवहार विकासका लागि विद्यार्थी र समुदायलाई अभिप्रेरणा गर्ने • फोहोरमैलाको वर्गीकरण र समुचित व्यवस्थापन गर्ने • विपद्को समयमा खानेपानी, सरसफाइ र स्वच्छता सम्बन्धि सचेतना र सामग्री वितरणमा सहयोग गर्ने • समुदाय तथा अध्ययनकर्ताहरूका लागि सरसफाइ सिकाइ केन्द्रका रूपमा विकास हुने • अनुसन्धान र विकासका कृयाकलापहरू संचालन गर्ने • सफा र स्वच्छ विद्यालय तथा कलेज प्रबर्द्धन गरी नमूनाको रूपमा प्रस्तुत हुने
४	गाउँ टोल	<ul style="list-style-type: none"> • पूर्ण सरसफाइ सम्बन्धि कार्ययोजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने • गाउँ, टोल, समूहको गठन तथा सक्रियता गराउने

		<ul style="list-style-type: none"> • प्रयोगकर्ता-मैत्री सरसफाइ सुविधाको स्तरोन्नती र मर्मत सम्भार गर्ने • खानेपानीको मुहान संरक्षण पानीको शुद्धिकरण र स्वच्छता कायम राख्ने • गाउँ, टोल र वरिपरिको सरसफाइ कायम राख्ने • सार्वजनिक शौचालयको निर्माण व्यवस्थापन सरसफाइ र मर्मत सम्भार गर्ने • स्वच्छकर बानी व्यवहार विकासका लागि घरधुरी र नागरिक समुदायलाई अभिप्रेरणा गर्ने • फोहोरमैलाको वर्गीकरण र समुचित व्यवस्थापन गर्ने • वृक्षारोपण, हरियाली पार्क, बगैचा, चौताराको निर्माण र संरक्षण गर्ने • सफा र स्वच्छ गाउँ टोल विकास गरी नमूनाको रूपमा प्रस्तुत हुने
५	उपभोक्ता समिति (खानेपानी तथा सरसफाइ बजार	<ul style="list-style-type: none"> • लक्षित समूह, संगठन समुदायलाई संगठित, सुसूचित र सक्रिय बनाउने • नीति नियम, आचार संहिता तर्जुमा गर्ने र गराउने • स्थानीय स्रोत साधन परिचालन गर्ने

	व्यवस्थापन समिति वन व्यवस्थापन समिति)	<ul style="list-style-type: none"> • अवस्था विश्लेषण, तथ्यांक संकलन गर्न सहयोग पुराउने • विपद्को समयमा खानेपानी, सरसफाइ र स्वच्छता सम्बन्धि सचेतना र सामाग्री वितरणमा सहयोग पुराउने • अनुगमन र सहजीकरण गर्न सहयोग पुराउने • सरोकारवालाहरू तथा समन्वय समितिसँग समन्वय गर्ने • सुविधाहरूको मर्मत, सरसफाइ र व्यवस्थापनमा सहयोग पुराउने
६	पशुबधशाला संचालन गर्ने	<ul style="list-style-type: none"> • उचित स्थानमा बधशाला निर्माण गर्ने • बधशालाको सरसफाइ र त्याँहाबाट निस्केको फोहोर व्यवस्थापन गर्ने • मासुको स्वच्छता कायम राख्ने
७	सरकारी, गै. स. स. र निजी कार्यालय लगायत	<ul style="list-style-type: none"> • प्रयोग कर्ता-मैत्री चर्पी, यूनिरल तथा खानेपानी सुविधा निर्माण, प्रयोग तथा मर्मत सम्भार गर्ने • पानीको स्वच्छता कायम राख्ने

	सबै	<ul style="list-style-type: none"> • वरिपरिको सरसफाइ कायम राख्ने • स्वच्छकर बानी व्यवहार विकासको लागि कर्मचारी र सेवान्नाहीलाई अभिप्रेणा गर्ने • फोहोरमैलाको वर्गीकरण र समुचित व्यवस्थापन गर्ने • विपद्को समयमा खानेपानी सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धि सचेतना र सामग्री वितरणमा सहयोग पुर्याने • सफा र स्वच्छ कार्यालय प्रवर्द्धन गरी नमूनाको रूपमा प्रस्तुत हुने
८	महिला स्वास्थ्य स्वयमसेविका र स्वास्थ्य कार्यकर्ता	<ul style="list-style-type: none"> • प्राविधिक ज्ञान, सीप र सचेतना विस्तार गर्ने • सामुदायिक सशक्तिकरण र सक्रियतालाई बृद्धि गर्ने • अभिमुखिकरण र टिगरिङ्ग गर्ने • अवस्था विश्लेषण, तथ्यांक संकलन गर्न सहयोग पुराउने • सचेतनामूलक कार्यक्रम संचालनमा सहजीकरण

		<ul style="list-style-type: none"> • विपद्को समयमा खानेपानी, सरसफाइ र स्वच्छता सम्बन्धि सचेतना र सामाग्री वितरणमा सहयोग गर्ने • सफा र स्वच्छ आनीवानी प्रदर्शन गरी नमूनाको रूपमा प्रस्तुत हुनु पर्ने • अनुगमन र सहजीकरण गर्न सहयोग पुराउने
९	शिक्षक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति र अभिभावक शिक्षक संघ	<ul style="list-style-type: none"> • जीवन उपयोगी ज्ञान, सीप अभ्यास र सचेतना विषयमा गर्ने • विद्यार्थी, विद्यालय परिवार र समुदायको सशक्तिकरण र सक्रियता बृद्धि गर्ने • अभिमुखिकरण र तालिम सञ्चालन गर्ने • अवस्था विश्लेषण, सचेतनामुलक कार्यक्रम संचालनमा सहजीकरण गर्ने • विपद्को समयमा खानेपानी, सरसफाइ र स्वच्छता सम्बन्धि सचेतना र सामाग्रीवितरणमा सहयोग पुर्याने • अनुगमन र सहजीकरण गर्न सहयोग पुर्याने • सफा र स्वच्छ विद्यालय प्रवर्द्धन गरी नमूनाको रूपमा प्रस्तुत हुने

१०	विद्यार्थी, बाल क्लब	<ul style="list-style-type: none"> • विद्यालय सेवा क्षेत्रभिन्न सरसफाइ क्यालेन्डर बनाइ कार्यक्रम संचालन गर्ने • सरसफाइको सुविधाहरु एवम् कक्षा कोठा र वरिपरिको वातावरण सरसफाइ गर्ने • तथ्यांक संकलन, सचेतनामूलक कार्यक्रम संचालनमा सहभागी हुने • अभिभावकलाई सरसफाइ प्रबर्द्धन गर्न अभिप्रेरित गर्ने • अनुगमन र सहजीकरण गर्न सहयोग पुरयाउने • सफा र स्वच्छ विद्यालय प्रबर्द्धन गरी नमूनाको रुपमा प्रस्तुत हुने
११	स्थानीय क्लब र समूह	<ul style="list-style-type: none"> • प्राविधिक ज्ञान, सीप र सचेतना विस्तार गर्ने • सामुदायिक सशक्तिकरण र सक्रियता बृद्धि गर्न सहयोग पुरयाउने • अभिमुखिकरण र टिगरिङ्ग गर्न सहयोग पुरयाउने • अवस्था विश्लेषण, तथ्यांक संकलन गर्न सहयोग पुरयाउने • सचेतानामूलक कार्यक्रम संचालनमा सहजीकरण गर्न सहयोग पुरयाउने

		<ul style="list-style-type: none"> • विपद्को समयमा खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धि सचेतना र सामाग्री वितरणमा सहयोग पुरयाउने • अनुगमन र सहजीकरण गर्न सहयोग पुरयाउने
१२	वित्तीय संस्था तथा सहकारी	<ul style="list-style-type: none"> • सरसफाइ सामाग्री उत्पादन तथा बजारीकरणमा सहयोग र लगानी गर्ने • सहुलियत व्याँज दरमा ऋण प्रदान गर्ने • सामाग्रीहरुको बजारीकरण र वितरण गर्ने
१३	संचारकर्मी तथा नागरिक समाज	<ul style="list-style-type: none"> • सन्देशमूलक सामाग्रीहरुको प्रचारप्रसार गर्ने • अध्ययन, अवलोकन र सफल कथाहरुको प्रचारप्रसार गर्ने • अनुगमन र पैरवी गर्ने
१४	निजी क्षेत्रका व्यवसायी र मठ मन्दिर संचालन	<ul style="list-style-type: none"> • सरसफाइ सामाग्री उत्पादन तथा बजारीकरणमा सहयोग र लगानी गर्ने • फोहोरमैलाको वर्गीकरण र व्यवस्थापन गर्ने • कार्यस्थल र सेवाको सरसफाइ र स्वच्छता कायम गर्ने

	आदि	<ul style="list-style-type: none"> • सरसफाई तथा स्वच्छता अभियानमा कर्मचारी, संगठन र निकायहरूलाई परिचालन गर्ने
--	-----	--

(ख) नीति निर्माण तथा समन्वय तह

क्र सं.	सरोकारवालाहरु	कार्य क्षेत्र
१	गाउँपालिका र वडा	<ul style="list-style-type: none"> • रणनीतिक योजना तथा कार्ययोजना तर्जुमा गर्न सहयोग र कार्यान्वयन गर्ने • बजेट तथा मानव संसाधन व्यवस्थापन गर्न सहयोग पुर्याउने • क्षेत्रगत सरोकारवालाहरूसँग समन्वय तथा स्रोत साधन पहिचान गर्ने • सरसफाइका मुद्दाहरूलाई स्थानीय, राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय तहमा पैरवी गर्ने • सभा सम्मेलन गोष्ठी आदि संचालन गर्ने • नेतृत्व, समन्वय र सूचना तथा अभिलेख व्यवस्थापन गर्ने • अनुसन्धान र विकासका कृयाकलापमा सहयोग पुर्याउने

		<ul style="list-style-type: none"> • अनुगमन, नियमन र सुपरिवेक्षण गर्ने
२	प्रदेश तथा जिल्ला तहका कार्यालयहरू	<ul style="list-style-type: none"> • नीति रणनीति र योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने • बजेट तथा मानव संसाधन व्यवस्थापन गर्ने • समन्वय र सूचना तथा अभिलेख व्यवस्थापन गर्ने • अनुगमन, नियमन र सुपरिवेक्षण गर्ने
	विकास साझेदार संस्था	<ul style="list-style-type: none"> • क्षेत्रगत नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा सरकार र समन्वय समितिलाई प्राविधिक तथा आर्थिक सहयोग गर्ने • अनुसन्धान र विकासका कार्यहरू संचालन गर्ने
४	राजनीतिक दल र दलका भातृ संगठनहरू	<ul style="list-style-type: none"> • सरसफाइलाई राष्ट्रिय विकासको महत्वपूर्ण मूलधारका रूपमा स्थापित गर्ने • सरसफाइका लागि प्रयास बजेट व्यवस्थापन गर्ने

अनुसूची ४

खनेपानी सरसफाइ र स्वच्छता अन्तरनिहित विषयहरू

पूर्ण सरसफाइका अनर्तनिहित विषयहरू र सम्बोधन गर्ने उपायहरू तलको तालिकामा उल्लेख गरिएका छन्

क्र सं.	अन्तर सम्बन्धित विषयहरू	सम्बोधन गर्ने उपायहरू
१	सामाजिक समावेशीकरण	<ul style="list-style-type: none"> • हरेक तहका समन्वय समिति तथा कार्यदलहरूमा समुदायका सबै वर्ग र समूहको प्रतिनिधित्व सहित कम्तिमा पनि ३३% महिलाको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने • लैंगिक तथा सामाजिक वर्ग समूहका संवेदनशील तथ्यांक तयारी गर्ने • क्षमता अभिवृद्धिका कृयाकलाप संचालन गर्दा अनिवार्यता: लैंगिक सन्तुलन कायम गरी सहभागीताहरूको चयन गर्ने • पूर्ण सरसफाइ जनचेतानामुलक सामाग्री विकास गर्दा लैंगिक पक्ष र समावेशीतामा ध्यान दिने

		<ul style="list-style-type: none"> • लैंगिक, अपाङ्ग, बाल, वृद्ध सम्बेदनशील सुविधाहरू प्रवर्द्धन गर्ने • आयआर्जन र जीविकोपार्जनमुखी सरसफाइका कृयाकलापहरू प्रवर्द्धन गर्ने
२	पोषण (जन-स्वास्थ्यको कार्यक्रमहरूसँग बढी सम्बन्धित)	<ul style="list-style-type: none"> • सरसफाइ र पोषणको अन्तरसम्बन्ध झल्किने गरी शैक्षिक एवम् जनचेतनामूलक सामाग्री विकास तथा प्रचार प्रसार गर्ने • गरीबि निवारण र पोषणसँग सम्बन्धित कार्यक्रम संचालन गर्दा चर्पी निर्माण र प्रयोग एवम् साबुन पानीले हात धुने कृयाकलापको सुनिश्चतता गर्ने • सुरक्षित मातृत्व र स्तनपान सम्बन्धि जनचेतनामूलक कृयाकलापहरू संचालन गर्दा चर्पी प्रयोग र साबुन पानीले हात धुने कृयाकलापहरूलाई प्राथमिकता दिने • स्वास्थ्य मन्त्रालयद्वारा संचालित एकीकृत पोषण व्यवस्थापन कार्यक्रमसँग खानेपानी सरसफाइ र स्वच्छता सम्बन्धि कृयाकलाप तथा सुविधाहरू प्रवर्द्धन गर्ने

३	<p>मासिक धर्म स्वच्छता (महिनावारी स्वच्छता जनस्वास्थ्य र शिक्षासँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • विद्यालय, सार्वजनिक भवन र सरकारी तथा गै.स.स.कार्यालयहरूमा अनिवार्यता: चर्पीको साथमा महिनावारीसँग सम्बन्धित पक्षहरू जस्तै स्यानीटरी प्याड लगायत सफाइ सम्बन्धि अन्य सामग्रीहरू सफा गर्ने, फेर्ने, फ्याल्न र जलाउन मिल्ने सुविधाहरू समेतको व्यवस्था गर्ने • सरसफाइ सम्बन्धि विद्यालय र समुदाय स्तरीय कृयाकलापहरू संचालन गर्दा महिनावारी स्वच्छताका विषयहरू समावेश गर्ने • महिनावारी स्वच्छता व्यवस्थापनका लागि जनचेतनामुलक सामग्री, स्यानीटरी प्याडको निर्माण, विकास तथा प्रचारप्रसार गर्ने
४	<p>जलवायु परिवर्तन (वातावरण, विज्ञान र प्रविधि, अनुसन्धान,</p>	<ul style="list-style-type: none"> • जलवायु परिवर्तन सम्बन्धि क्षेत्रगत कार्य समूह स्थापना गर्ने • जलवायु परिवर्तनले खानेपानी तथा सरसफाइ क्षेत्रमा परेको असरहरूको बैज्ञानिक तथ्यहरू व्यवस्थित गर्न त्यसका आधारमा सुधारका योजनाहरू तर्जुमा गर्ने

	<p>जलश्रोत, जनस्वास्थ्य)आदि सँग बढी सम्बन्धित)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • विद्यालय तथा विश्व विद्यालय तहका पाठ्यपुस्तकहरुमा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धि विषयहरु समावेश गर्ने • वर्षातको पानी संकलन तथा स्थानीय स्तरमा उपयुक्त हुने अन्य प्रविधिको विस्तार गरी जलवायु परिवर्तनको जोखिम न्यूनिकरण गर्ने • जलवायु परिवर्तनका कारक तत्व मानिएका घरायसी र सामुदायि तहमा प्रयोग भइरहेका सामग्रीहरुको न्यून रूपमा प्रयोग गर्न जनचेतनामूलक कृयाकलाप संचालन गर्ने • जलवायु परिवर्तनको सवाललाई खानेपानी संस्थाको क्षेत्रको नीतिभिन्न समावेश गर्न दीर्घकालीन र दिगो व्यवस्थापनको कार्यक्रम संचालन गर्ने • अनुगमनका क्षेत्रगत सूचकहरु तयार गर्दा जलवायु परिवर्तनका सवाल/ मुद्दाहरु समावेश गर्ने • जलवायु परिवर्तनको असर न्यूनिकरणसँग सान्दर्भिक पद्धति, प्रविधि, मौलिक ज्ञान तथा सीप, क्षमता अभिवृद्धि, सूचना प्रणाली, बैकल्पिक उपायहरु आदि
--	--	---

		सम्बन्धि विषयहरूमा अनुसन्धान र विकास गर्ने
५	आपतकालिन पूर्व तयारी (गृह मन्त्रालय, सहरी विकास मन्त्रालय, संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय, खानेपानी तथा सरसफाइ मन्त्रालय आवाससँग	<ul style="list-style-type: none"> • आपतकालीन अवस्थामा जोखिम आंकलन र खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता क्षेत्रले विपद् व्यवस्थापनमा वहन गर्नु पर्ने जिम्मेवारी निर्वाह गर्ने विभिन्न तहका समन्वय समितिहरूको क्षमता र सीप अभिवृद्धि गर्ने • विभिन्न क्लस्टरहरूसँग वास क्लस्टरको समन्वय गर्ने • विपद् सम्बन्धि योजना सहित सेवा सुविधाको मानक तथा नम्स र सहयोगका प्याकेज समेटी रणनीतिक कार्य योजना तयार गर्ने • जोखिमको नक्सांकन गर्ने • आपतकालिन सरसफाइ कोष स्थापना गर्ने • क्लोरिन र औषधिको भण्डारण मजबुत राख्ने • चर्पी निर्माण गर्ने सामग्रीको यथेष्ट भण्डारण गर्ने • पानीको गुणस्तर जाँच्ने विधि औजार उपकरणको व्यवस्था गर्ने

सम्बन्धित)	<ul style="list-style-type: none"> • विपद्को अवस्थामा खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छताका निमित्त तालिम प्राप्त सहजकर्ता स्वयंसेवकहरू परिचालन गर्ने • मानवीय सहयोगको लागि क्षमता अभिवृद्धि गर्ने र भविष्यमा हुन सक्ने विपद्को लागि तालिम प्राप्त मानव संसाधन तयारी अवस्थामा राख्ने • आपतकालिन अवस्थाको लागि शीघ्र रेस्पान्स पद्धतिको विकास र अवलम्बन गर्ने • हरेक जिल्लामा जगेडा कोष व्यवस्थापन गर्ने • स्वयंसेवकको व्यापक परिचालन गर्ने • विपद्को बेला साबुन पानीले हात धुने सफा पानी सुविधाको उचित मर्मत सम्भार र ठोस र तरल फोहोरमैला व्यवस्थापनमा ध्यान दिने • हरेक तहका समन्वय समितिहरूलाई बजेट व्यवस्थापन, समन्वय, मानव संसाधन, परिचालन कोष व्यवस्थापन, सूचना व्यवस्थापन र अनुगमनका कार्यमा जिम्मेवार बनाउने
------------	--

६	बानी व्यहोरा विकास तथा परिवर्तन	<ul style="list-style-type: none"> • मौजुदा सरसफाइ र स्वच्छता सम्बन्धि बानी व्यहोराको विश्लेषण गर्ने • लक्षित समूहको लेखाजोखा र सक्षमता अभिवृद्धि गर्ने • अपेक्षित बानी व्यहोराको पहिचान गर्ने • बानी व्यहोरा विकास तथा परिवर्तनका बाधा पुराउने र सहयोग गर्ने पक्षहरूको खोजी गर्ने • लक्षित समूहले रुचाउने सन्देश पहिचान गर्ने • सामग्री र माध्यमहरूको चयन गर्ने • संचार तथा तालिम आवश्यकता पहिचान गर्ने • प्रमाणमा आधारित पैरवी तथा संचार प्याकेजहरूको प्रयोग गर्ने • अपेक्षित बानी व्यहोरा हासिल हुन सके नसकेको अनुगमन र मूल्यांकन गर्ने
---	---------------------------------	---

अनुसूची ५

अनुगमनका सूचकहरू र प्रमाणीकरण गर्ने आधारहरू

सूचकहरू	प्रमाणीकरणका आधार तथा औजारहरू
१.सफा र स्वच्छ क्षेत्र	
योजना तर्जुमा र व्यवस्थापन	
<ul style="list-style-type: none"> • समन्वय समिति सक्रिय रहेको • WASH Plan तर्जुमा भएको • क्षमता विकासको लागि तालिमहरू संचालन गरिएको 	<ul style="list-style-type: none"> • समन्वय समितिको नियमित बस्छ बस्दैन सोधने • बैठकको माइन्ट अवलोकन गर्ने • WaSH Plan तर्जुमा भए नभएको सोधने र एकीन गरी अवलोकन गर्ने • तालिमहरू सञ्चालन भएनभएको सोधने र तालिम प्रतिवेदन हेर्ने
चर्पीको समुचित प्रयोग	
<ul style="list-style-type: none"> • घरयासी, विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था एवम् अन्य कार्यलयका शौचालय तथा सार्वजनिक 	<ul style="list-style-type: none"> • घर, संघसंस्था निकाय र आवश्यकता अनुसार सार्वजनिक शौचालय बने नवनेको स्याम्पिलिङ्का

<p>शौचालय प्रयोग कर्ता मैत्री भएको</p> <ul style="list-style-type: none"> • बालबालिकाको दिसा चर्पीमा सुरक्षित तरिकाले विसर्जन गर्ने गरेको • सबैले सधैँ सुरक्षित पक्की चर्पीमा दिसापिसाव गर्ने गरेको • चर्पीको नियमित सरसफाइ गर्ने गरेको • दिसा गरे पछि हात धुनका लागि साबुन पानिको व्यवस्था भएको 	<p>आधारमा अवलोकन तथा सोधपुछ गर्ने</p> <ul style="list-style-type: none"> • चर्पी साबुन पानी सहित सफा छ छैन अवलोकन गर्ने • संघ संस्था एवम् सार्वजनिक शौचालय प्रयोगकर्ता मैत्री छन् छैनन् अवलोकन गर्ने
<p>व्याक्तिगत सरसफाइ</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • चर्पीको प्रयोग गरि सकेपछि र बच्चाको दिसा धुएपछि साबुन पानिले मिचिमिचि हात धुने गरेको 	<ul style="list-style-type: none"> • घर, व्यक्ति, संघसंस्थाका व्यक्तिहरुको स्वच्छता अवलोकन गर्ने तथा ज्ञान सम्बन्धि सोधपुछ गर्ने • साबुन पानीसहितको हातधुने स्थान छ छैन

<ul style="list-style-type: none"> • खाना बनाउनु खानु र खुवाउनु अघि सावुन पानीले हात धुने गरेको • फोहर वस्तु र विषादी छोएपछि सावुन पानीले हात धुने गरेको • विरामी तथा वच्चाको स्याहार गर्नु अघि र पछि सावुन पानीले हात धुने गरेको • नियमित रूपमा नुहाउँने, दाँत माइने, नड काट्ने र कपडा धुने गरेको • महिनावारी स्वच्छता व्यवस्थापनका लागि प्याड जलायउने वा विसर्जन गर्ने वा धुने तथा सुकाउने व्यवस्था भएको 	<p>अवलोकन गर्ने</p>
<p>सुरक्षित पानीको पहुँच तथा प्रयोग</p>	

<ul style="list-style-type: none"> • सवैलाइ आधारभूत स्तरको खानेपानीको पहुँच पुगेको • खानेपानीको मुहान र ट्यांकी सफा र संरक्षण गरिएको • खानेपानी योजनाहरूमा पानी सुरक्षा योजना लागु भएको वा पानीको शुद्धिकरण सम्बन्धी सुविधाहरू उपलब्ध भएको • छोपेर इनार र कुवा सुरक्षित वर्षाको पानी संकलन तथा धाराको पानी प्रयोग गर्ने गरेको । पानीको भण्डारण तथा प्रयोग गर्ने भाडा सफा तथा छोपेर राखेको • घरयासी, विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था एवम् अन्य कार्यलयमा शुद्धिकरण गरेको पानी 	<ul style="list-style-type: none"> • खानेपानीको पहुँच पुगेको छ छैन सोधपुछ गर्ने तथा अवलोकन गर्ने • घर, संघसंस्था, विद्यालयमा घरायसी खानेपानी शुद्धिकरणका विधिहरू: उमालेर, क्लोरिन, फिल्टर, सोडियस विधिहरू मध्ये कुनै एक विधि अवलम्बन गरी खानेपानीको प्रयोग गरिएको छ, छैन, अवलोकन गर्ने अभ्यासका सम्बन्धमा सोधपुछ गर्ने • खानेपानी राख्ने, भाँडा सफा छ छैन, पानी छोपेर राखेको छ छैन अवलोकन गर्ने
--	--

प्रयोग गर्ने गरेको	
खाना प्रयोग सम्बन्ध व्यवहार	
<ul style="list-style-type: none"> • घर, होटल, क्यान्टिन तथा रेस्टुरेन्टको खाना पकाउने भाडा, भान्छा सफा राख्ने गरेको • खाने कुराहरु सधैँ छोपेर सुरक्षित राख्ने गरेको • घर, होटल, क्यान्टिन तथा रेस्टुरामा सुरक्षित खानेपानीको व्यवस्था भएको • खानेकुराहरु राम्रो सँग पकाएर मात्र खाने र खुवाउने गरेको • वासी सडेगलेका खानेकुराहरु खाने नगरेको 	<ul style="list-style-type: none"> • खाना पकाउने, खाने भाडा सफा छ छैन अवलोकन गर्ने सोध्ने • खाना सफा छ छैन क्यान्टिन, होस्टेलका विद्यार्थी, होटल र रेष्टुराका ग्राहकलाई एवम् परिवारका सदस्यलाई सोध्ने • होटल, क्यान्टिन, रेष्टुरा लगायतको खानाको शुद्धता अवलोकन गर्ने टिम सक्रिय छ छैन सोध्ने अनुगमन प्रतिवेदन अवलोकन गर्ने

<ul style="list-style-type: none"> • खद्य वस्तु सफा पानीले सफा गर्ने तथा पकाउने गरेको • पकाएको खानालाइ पुनः प्रयोग गर्नु परेमा राम्ररी तताएर मात्र खाने गरेको 	
<p>घर, विद्यालय, संघसंस्था सरसफाइ</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • घर, आगँन, विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था एवम् कार्यलयहरुको हाता नियमित सरसफाइ गर्ने गरेको • घर, आगँन, एवम् विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था एवम् अन्य कार्यलय वाट निकाल्ने फोहरलाइ वर्गीकरण गरी सोही स्थानमा वा गाउँपालिकाको फोहर मैला पद्धतिमा 	<ul style="list-style-type: none"> • घर, विद्यालय एवम् संघसंस्थाको भित्र बाहिर सरसफाइ अवलोकन गर्ने • फोहोरको वर्गीकरण एवम् पुनः प्रयोग गरेको छु छैन अवलोकन गर्ने • घरायसी तहमा भाडा माइने जुठ्यान भाँडा सुकाउने च्याङ्ग कपडा सुकाउने डोरी छु छैन अवलोकन गर्ने

<p>एकीकृत गरी व्यवस्थापन गर्ने गरेको</p> <ul style="list-style-type: none"> • घर, आगँन, एवम् विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था एवम् अन्य कार्यलय वाट निस्कीने फोहर पानीलाइ करेसावारीमा प्रयोग वा ढल प्रणालीमा विसर्जन गर्ने गरेको • पशुपंक्षीका लागि छुटै गोठ तथा खोर बनाइ मलमुत्रको उचित व्यवस्थापन गर्ने गरेको • भान्सा कोठामा सुरक्षित सफा र धुँवा रहित चुल्होको प्रयोग भएको • सफा गरेको भाडा सुकाउने सुविधाको भएको 	<ul style="list-style-type: none"> • घर एवम् विद्यालय, संघसंस्थाबाट निस्कने फोहोरपानीको निस्कासन स्थल अवलोकन गर्ने • अस्पताल, उद्योग, कलकारखानाको अवलोकन गर्ने • भान्सा कोठा सफा छ छैन, धुँवा रहित चुल्हो प्रयोगमा छ छैन सोधने र अवलोकन गर्ने • गाई वस्तुको गोठ, खोर, व्यवस्थापन अवलोकन गर्ने
<p>वातावरणीय सरसफाइ</p>	

<ul style="list-style-type: none"> • खुला दिसामुक्त अवस्था कायम भएको • प्रयोग कर्ता मैत्री सार्वजनिक शौचालय निर्माण तथा व्यवस्थापन भएको • बाटोघाटो, चौतारा, खोला नदीनालाहरू सार्वजनिक स्थलहरू सधैँ सफा रहेको • संरक्षित पानीका मुहानहरूमा सरसफाइ कायम भएको • अस्पताल अन्य फोहर मैलाको सुरक्षित विसर्जन गरेको • पालिका क्षेत्रमा स्यानेटरी ल्याण्डफिल साइटको व्यवस्था भएको • सडक किनार, सार्वजनिक क्षेत्रमा वृक्षारोपण र वगैँचा निर्माण भएको 	<ul style="list-style-type: none"> • ठोस तथा तरल फोहोर व्यवस्थापनको आवश्यकता अनुसार स्थानीय प्रविधि संचालनमा छ, छैन अवलोकन गर्ने • गाउँपालिका र पालिकाउन्मुख क्षेत्रमा ठोस फोहोरमैलाको व्यवस्थापनको लागि योजना तर्जुमा भएको छ, छैन सोधने र अवलोकन गर्ने • ढल प्रणालीको योजना अवलोकन गर्ने बधशाला सफा र स्वच्छ रहेको • खानेपानी, सरसफाइ र स्वच्छताका सुविधाहरूमा सबैको पहुँच पुगेको छ, छैन राम्ररी संचालनमा रहेको छ, छैन अवलोकन गर्ने सोधने • प्रशोधन सहितका व्यवस्थित ढल निर्माण भएको छ, छैन संचालनमा छ, छैन अवलोकन गर्ने
--	--

<ul style="list-style-type: none"> • फोहोर मैवा ढल व्यवस्थापन, दिसाजन्य लेदो प्रशोधन र विसर्जन भएको 	<ul style="list-style-type: none"> • स्यानिटरी ल्याण्ड फिल्ड साइटको व्यवस्थित संचालनमा भएको छ, छैन अवलोकन गर्ने • नदीनाला, पोखरी, ताल तलैयाको पानीको प्राकृतिक गुणस्तर कायम रहेको छ, छैन अवलोकन तथा परीक्षण गर्ने • बस्ती, टोल, वरपर यथोचित हरियाली र पार्क निर्माण भएको छ, छैन अवलोकन गर्ने • ठोस तथा तरल फोहोरको प्रशोधन पश्चात पुनः प्रयोग भएको छ छैन सोध्ने र सोको प्रयोगको अवलोकन गर्ने
<p>२. पूर्ण सरसफाइ उन्मुख क्षेत्र</p>	
<p>सूचकहरु</p>	<p>प्रमाणित गर्ने आधार तथा औजार</p>

<ul style="list-style-type: none"> • प्रयोग कर्ता-मैत्री गुणस्तरीय चर्पी निर्माण भएको, • गुणस्तर मापदण्ड अनुसारको पिउने पानीमा सबैको पहुँच भएको, • ग्रामीण तथा छरिएका वस्तीमा मानव मलमुत्रको व्यवस्थापनको हकमा व्यवस्थित सेप्टिक ट्याङ्कीमा जोडिएको पक्की वाटरसिल चर्पी लगायत अन्य उपयुक्त प्रविधिको प्रयोग भएको, • गाउँपालिका क्षेत्रमा प्रशोधन सहितको व्यवस्थित ढल निर्माण भएको, • ठोस फोहोरमैलाको व्यवस्थापनको लागि आवश्यकता अनुसार स्यानिटरी ल्याण्ड 	<ul style="list-style-type: none"> • खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सुविधाहरूमा सबैको पहुँच पुगेको छ, छैन राम्ररी संचालनमा रहेको छ, छैन अवलोकन गर्ने सोध्ने • प्रशोधन सहितको व्यवस्थित ढल निर्माण भएको छ, छैन संचालनमा छ, छैन अवलोकन गर्ने • स्यानिटरी ल्याण्ड फिल्ड साइटको व्यवस्थित संचालनमा भएको छ, छैन अवलोकन गर्ने • नदीनाला, पोखरी, ताल, तलैयाको पानीको प्राकृतिक गुणस्तर कायम रहेको छ, छैन अवलोकन तथा परीक्षण गर्ने • बस्ती, टोल वरपर यथोचित हरियाली र पार्क
---	---

<p>फिल्ड साइटको निर्माण गरी संचालनमा रहेको,</p> <ul style="list-style-type: none"> • पालिका क्षेत्र भित्र सम्भव भए सम्म फोहोरमैलाको कम उत्पादन, पुनःप्रयोग र रिसाइकल गर्ने व्यवस्था भएको, • आकासे पानी संकलन र उपयोग गरेको, • नदीनाला, पोखरी, ताल तलैयाको पानीको प्राकृतिक गुणस्तर कायम राखेको, • वस्ती, टोल वरपर यथोचित हरियाली र पार्क निर्माण भएको, 	<p>निर्माण भएको छ, छैन अवलोकन गर्ने</p> <ul style="list-style-type: none"> • ठोस तथा तरल फोहोरको प्रशोधन पश्चात पुनः प्रयोग भएको छ, छैन सोधने र सोको प्रयोगको अवलोकन गर्ने ।
--	---

अनुसूची ६

खानेपानी, सरसफाइ र स्वच्छता योजनामा समावेश
गर्नुपर्ने न्यूनतम विषयहरू

१. पृष्ठभूमी:
२. स्थान परिचय:
३. वर्तमान अवस्था (खानेपानी, सरसफाइ र स्वच्छता:)
४. लक्ष्य निर्धारण (खानेपानी, सरसफाइ र स्वच्छता:)
५. कार्य प्रकृया:
६. अवसर चुनौतीहरूको विश्लेषण:
७. कृयाकलापहरू:
८. कार्ययोजना:
९. लागत अनुमान:
१०. सरोकारवालाहरूको पहिचान, नक्सांकन र योगदानको विश्लेषण:
११. अनुगमन तथा मूल्यांकन:
१२. आवश्यकता नक्साहरू:

अनुसूची ७

क्षमता विकासका लागि आवश्यक न्यूनतम कृयाकलापहरू

१. अभिमुखीकरण गोष्ठीहरू, राष्ट्रिय, क्षेत्रीय, जिल्ला, गा. पा. स्तरीय
२. प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिमहरू राष्ट्रिय, क्षेत्रीय, जिल्ला, गा. पा. स्तरीय
३. सञ्चारकर्मीहरूको लागि अभिमुखीकरण
४. यातायात मजदुरहरूको लागि अभिमुखीकरण
५. सफाइ मजदुरहरूकोलागि अभिमुखीकरण
६. होटेल, रेष्टुरा, खाजा पसल, क्यान्टिनका व्यवस्थापक र कर्मचारीलाई अभिमुखीकरण

७. निजी क्षेत्रका, उद्यमी व्यवसायी, प्रबर्द्धकहरुलाई अभिमुखिकरण
८. शिक्षक तथा शिक्षिकाहरुको लागि अभिमुखिकरण
९. खानेपानी तथा सरसफाइ उपभोक्ता समिति, सहकारी आदिको लागि अभिमुखीकरण

अनुसूची ८

सफा र स्वच्छ क्षेत्र घोषणा र पूर्ण सरसफाइ उन्मुख क्षेत्र घोषणा पश्चात घर, स्थानीय निकायका कार्यालय, संस्था वा वडा मा टाँसिने स्टीकरको नमूना

- क) सफा र स्वच्छ क्षेत्र घोषणा गरे पश्चात चाँदी/निलो रङ्गको घरको अग्रभागको छानो माथि नेपालको राष्ट्रिय झण्डा र घरको छानाको दुवै किनारामा तारा र घरको अग्रभागमा पानीको धाराको टुटी, साबुन पानीले हात धुने स्थान,प्यान र फोहोर फ्याक्ने खाडलको नमूना आदि राखी घरमा टाँस्ने स्टीकरको नमूना हुने छ ।
- ख) पूर्ण सरसफाइ उन्मुख क्षेत्र घोषणा गरे पश्चात सुनौला/हरियो रङ्गको घरको अग्रभागको छानो माथि नेपालको राष्ट्रिय झण्डा र घरको छानाको दुवै किनारामा तारा र घरको अग्रभागमा पानीको धाराको टुटी साबुन पानीले हात धुने स्थान,प्यान र फोहोर फ्याक्ने खाडलको सहितको घरमा टाँस्ने स्टीकरको नमूना हुने छ । माथी क र ख दुबैमा उल्लेखित विवरणमा आधारित रहेर स्टीकरको नमूनाको डिजाइन तयार पारिने छ ।

आज्ञाले

नाम: जगत बहादुर घर्ती

पद: प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत